

УДК [376 : 378. 046.4] (477)

Віктор Гладуш

СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ СЛУЖБ В УКРАЇНІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

А Розглянуте становлення і розвиток методичних служб в Україні в кінці 1940-х – на початку 1960-х рр. Автор висвітлює організацію і напрями методичної роботи, яку здійснювали відділи народної освіти та обласні інститути удосконалення вчителів.

Ключові слова: інститути удосконалення вчителів, методична робота, опорні школи, методичні об'єднання, педагогічні кабінети.

Віктор Гладуш. Становление методических служб в Украине (исторический аспект).

А Рассмотрено становление и развитие методических служб в Украине в конце 1940-х – в начале 1960-х гг. Автор освещает организацию и направления методической работы, которую осуществляли отделы народного образования и институты усовершенствования учителей.

Ключевые слова: институты усовершенствования учителей, методическая работа, опорные школы, методические объединения, педагогические кабинеты.

Viktor Gladush. Establishment of methodological institutions in Ukraine (historical aspect).

S It is considered the formation and development of teaching method's services in Ukraine in the late 1940s – early 1960s. Author described the organization and directions of methodical work, which was done by Departments of Education and the Regional Teacher Training Institutions.

Key words: In-service Teacher Training Institutions, methodical work, basic schools, teaching unions, classrooms for teachers.

Постановка проблеми. Постійно діючою ланкою в національній системі неперервної освіти вчителя є методична робота, яка забезпечує його фахове вдосконалення, поглиблення, розширення й оновлення професійних знань, умінь і навичок. Для її дієвого функціонування створюється ефективна структура методичної служби на всіх освітніх рівнях, яка дає можливість педагогічним працівникам не тільки брати участь у реалізації вже готових програм, а й у їхньому плануванні та розробленні, в апробації експериментів та інновацій, постійно стимулюючи розвиток творчого потенціалу вчителів, спрямованого на формування та розвиток особистості учня. Виникнення професійно-пізнавального інтересу в учителя, бажання розвиватися, рухатися вперед є прямим результатом роботи методичної служби школи з підвищення професійної майстерності педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення методичної роботи в школі розглядали багато вчених, серед яких Н. Басалюк, Н. Білик, В. Дивак, І. Жерносек, Л. Набока, І. Титаренко та ін. Однак усі ці дослідження стосуються питань росту професійної майстерності педагога. Проблема становлення і розвитку методичних служб України залишається поза увагою вчених. Для глибокого розуміння і правильного розв'язання багатьох сучасних проблем методичних служб великого значення набуває вивчення, теоретичний аналіз і творче використання досвіду, набутого за весь період розвитку нашого суспільства, народної освіти і вищої педагогічної школи зокрема. Історичний підхід

дає змогу глибше розуміти закономірності поступу того чи іншого явища, його стану і напрямів подальшого вдосконалення.

Мета дослідження полягає у висвітленні процесів становлення та розвитку методичних служб в Україні у кінці 1940-х – на початку 1960-х рр.

Виклад основного матеріалу. У другій половині 1940-х рр. Народний комісаріат освіти УРСР, відділи народної освіти (ВНО) всіх рівнів з метою поліпшення рівня навчання та виховання в школах, підвищення кваліфікації педагогічних працівників почали формувати методичні служби. Уся відповідальність за вдосконалення змісту та організаційних форм підвищення кваліфікації педагогічних працівників у регіонах, організацію методичної роботи в навчально-виховних закладах покладалася на обласні інститути удосконалення вчителів (ОІУВ). Перед ними ставилися завдання: у школах усіх типів підвищувати ідейно-політичний рівень і педагогічну кваліфікацію вчителів. При цьому головним напрямом роботи вважалось ознайомлення педагогів, особливо учасників війни із новинками в педагогічній науці і практиці, надання їм практичної допомоги у програмно-педагогічних питаннях.

Архівні документи свідчать, що за мірою розвитку навчально-матеріальної бази ОІУВ питання підвищення кваліфікації вчителів, організації методичної роботи в школах поступово вирішувалися. Зокрема, відкривалися нові кабінети, вводилися посади методистів, завданням яких було надання конкретної методичної допомоги навчальним закладам.

У зв'язку із запровадженням у школах загально-обов'язкового 7-річного навчання і виникненням великого дефіциту вчителів були вжиті заходи щодо впровадження заочної форми навчання – відкритої факультети заочного навчання в 20 педагогічних і 17 учительських інститутах України з контингентом студентів-заочників (1946 р.) 47800 осіб [3, с. 108–110]. Для надання практичної допомоги заочникам у ВНО і ОІУВ призначалися методисти, які організували консультації, готували виставки навчальної та методичної літератури. Щоб активізувати залучення до заочного навчання вчителів, які працювали в школі, але не мали педагогічної освіти, введені деякі пільги, зокрема, працюючі заочники звільнялися від плати за навчання, вечірньої роботи. З метою надання методичної допомоги заочникам у штати ОІУВ введено додаткову посаду інспектора із заочного навчання вчителів, а райВНО зобов'язувалися організувати проміжні ланки – районні/міські педагогічні кабінети.

Велике значення мала програма уряду УРСР поступового переходу до загальної середньої освіти спочатку у великих містах та промислових центрах, а потім і в інших населених пунктах. Дане рішення передбачало курс на загальне політехнічне навчання в школі. Це вимагало підвищення кваліфікації вчителів із питань політехнічного навчання, розширення їхнього політехнічного кругозору, озброєння знаннями основ сучасного виробництва, необхідними практичними вміннями і навичками. У зв'язку з цим обласними інститутами були розроблені нові навчальні плани і програми курсів перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Курси будували свою роботу за трьома циклами: фаховим, педагогічним і політичним та мали такі завдання: підвищення загальноосвітнього рівня і методичної кваліфікації вчителів початкових класів; удосконалення наукових знань і методичної кваліфікації вчителів 5–7 класів; підвищення ідейно-політичного рівня всіх учителів.

Проте, результати інспекторських перевірок, накази Міністерства освіти свідчать, що вирішити кадрові проблеми в школі у повному обсязі поки не вдавалося. Гальмівники чинниками були: обмежені штати інститутів (від 10 до 12 методистів), слабка навчально-матеріальна база, недостатнє науково-методичне забезпечення. Методична робота перебувала на низькому рівні, не було системності в роботі. По-перше, при організації та проведенні організаційних заходів методичного спрямування з учителями ВНО, ІУВ обирали здебільшого випадкову тематику, яка практично не впливала на поліпшення якості їхньої роботи та професійний рівень. По-друге, у значній частині вчителів панувала пасивність до вдосконалення педагогічної діяльності. У директивних вказівках науково-методичного відділу Міністерства освіти УРСР з питань методичної роботи зазначалося, що методична робота у школі проводилася так, що окремі проблеми із року в рік опрацьовувалися одними і тими ж учителями, інші члени колективу здебільшого були пасивними спостерігачами цього процесу. Недооцінювалося положення про те, що успіх методичної роботи в школах знаходиться в тісній залежності від роботи колективу над важливими педагогічними чи методичними проблемами. Така система методичної роботи була недосконалою саме в питаннях конкретної цілеспрямованості, не

забезпечувала швидкого масового руху вчителів за поліпшення якості роботи, важко піддавалася обліку й контролю і була самоціллю навчально-виховної роботи школи [4, спр. 3499, арк. 56–59]. Дослідник цієї проблеми С. Крисюк у своїй праці доповнює, що «... головним критерієм оцінки методичної роботи стала якість навчання і виховання учнів, що призвело до формалізму і процентоманії в оцінці їхніх знань» [2, с. 37]. Отже, спостерігалася диспропорція між завданнями інститутів та їхніми обмеженими можливостями. До цього ж, з невідомих причин, тобто як виявилось пізніше – помилково, були ліквідовані районні педагогічні кабінети. Подальшого розвитку потребувала теорія підвищення кваліфікації, яка не була науково обґрунтованою.

Аналіз діяльності освітніх установ показує, що на всіх заходах удосконалення післядипломної педагогічної освіти перевага віддавалася питанням навчальної роботи й недостатньо проводилося заходів науково-педагогічного та науково-методичного спрямування, наприклад, семінарів із теоретичним розробленням питань педагогіки та методики на основі вивчення та узагальнення досвіду, проведення педагогічних експериментів силами їхніх учасників. Тому поставало питання щодо посилення методичної роботи. Для цього необхідно було зосередити увагу на перебудові діяльності методичних служб в Україні.

Важливими детермінантами у вирішенні питань розбудови методичних служб в освітніх закладах і установах стало прийняття Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (1959) та проведення шкільних реформ, які спонукали до реорганізації органів народної освіти та ІУВ. Під впливом цих заходів відбулися зміни в змісті й організації підвищення кваліфікації учителів на районному, шкільному рівнях. Були відкриті такі методичні підрозділи: додаткові кабінети в обласних інститутах, у тому числі кабінет шкіл-інтернатів (наприклад, у 1962 р. у Вінницькому ОІУВ згідно зі штатним розписом налічувалося 14 кабінетів і 28 методистів [4, спр. 3891, арк. 3]); районні/міські методичні кабінети на громадських засадах. Саме завдяки цій мережі методичних підрозділів удосконалювалася не тільки організація, а й зміст методичної роботи з учителями. Основна увага при цьому приділялася підвищенню ідейно-політичного рівня вчителів, науково-теоретичній їхній підготовці зі спеціальності, поглибленню психолого-педагогічних знань, стимулюванню ініціативи і творчої активності. Так, директор Дніпропетровського ОІУВ І. Смоляренко у звіті за 1962/1963 навчальний рік відмічає позитивні зрушення в методичній роботі шкіл області. Основними формами залишилися традиційні: педагогічні ради, предметні комісії, методичні об'єднання. Хоча, відбулися і якісні зміни. Зокрема, педагогічні ради, на відміну від попередніх років, стали менше займатися вирішенням питань адміністративного характеру, а більше – педагогічними проблемами, які розв'язувалися колективною думкою вчителів школи. По-перше, питання, які виносилися на розгляд, вирішувалися більшістю членів колективу, лише в окремих випадках переважали «підсумки та завдання», «звіти окремих класних керівників чи вчителів». По-друге, під час засідань переважали питання «Про стан викладання дисципліни», «Хід виконан-

ня практичних завдань», «Забезпечення наступності у вивченні навчальних дисциплін», «Запровадження ефективних методів навчання і виховання», «Про співдружність школи, сім'ї і громадськості в повсякденній роботі з учнями». Така постановка питань давала позитивні результати: зростала активність і творчість учителя в роботі, зароджувався дух змагання і бажання досягти кращих результатів. Навіть самі засідання педагогічних рад проходили жваво, цілеспрямовано, творчо. Учителі виступали вільно і активно, з діловими пропозиціями [1, спр. 286, арк. 1].

Організаційному вдосконаленню методичної роботи сприяло прийняття низки нових положень. Положення про ОІУВ визначило основні завдання цього закладу, головними з яких були: підвищення кваліфікації працівників органів народної освіти, масових і спеціальних дитячих установ області; розроблення і удосконалення методів і форм навчально-виховної роботи в освітніх установах; вивчення, узагальнення й поширення передового педагогічного досвіду працівників шкіл, органів народної освіти та дитячих установ області; надання систематичної кваліфікованої методичної допомоги працівникам шкіл, дитячих установ та відділам народної освіти; систематична допомога відділу шкіл облвно; систематична допомога в роботі шкільних і районних методичних об'єднань учителів; допомога обласному ВНО у проведенні масових заходів. Положенням про методичну роботу з учителями уточнені її основні завдання – підвищення кваліфікації вчителя (ідейно-політичний, науково-фаховий, загальнокультурний, політехнічний, педагогічно-методичний рівень), вивчення і творче застосування в практику передового педагогічного досвіду з метою покращення навчально-виховної роботи в школі, підвищення рівня знань, умінь і навичок учнів. Положення про опорні школи і школи передового педагогічного досвіду дали можливість створити широку мережу опорних шкіл у кожному регіоні. Наприклад, у Дніпропетровській області їх було 49, у Львівській – 86, у Полтавській – 73, у Хмельницькій області – 120. У 1963/1964 навчальному році в республіці працювало 1500 опорних шкіл [4, спр. 4156, арк. 37]. У Донецькій області із 26 спеціальних шкіл-інтернатів чотири призначені опорними, кожна з яких була центром куцшового методичного об'єднання і школою передового педагогічного досвіду [4, спр. 4610, арк. 209–213]. Відтепер, саме в опорних школах формувалася передова методична робота, вивчався передовий педагогічний досвід і проводилися різні організаційні заходи: практичні, показові, відкриті заняття для слухачів курсової підготовки, науково-практичні конференції, семінари-практикуми, лекторії, наради директорів/завучів шкіл, засідання районних/міжшкільних предметних комісій чи куцшових/зональних методоб'єднань, експериментальна робота педагогів-дослідників з упровадження в навчально-виховний процес нових методів, засобів навчання і виховання. Для функціонування опорних шкіл за призначенням та з високою ефективністю в областях практикувалися тижневі семінари із завучами, директорами, головами методичних об'єднань [1, спр. 228, арк. 1].

Значну роль у вдосконаленні методичної роботи в школах на рівнях район – місто відігравали, починаючи з 1960 р., методичні кабінети на громадських

засадах. Відповідно до положення про педагогічні кабінети на громадських засадах, громадського методиста районного, міського, обласного відділу народної освіти та Міністерства освіти УРСР, у якому уточнювалися завдання, права, повноваження, умови функціонування цих структурних підрозділів шкіл і відповідальних осіб, вони стають організаторами методичної роботи, спрямовують діяльність предметних комісій і методичних об'єднань, проводять семінари, науково-практичні конференції, організовують зустрічі з майстрами педагогічної справи. Відповідно мережа підрозділів, які виконували функції вдосконалення методичної роботи широко розгорнулася у Вінницькій, Запорізькій, Ровенській, Сумській, Хмельницькій та інших областях [4, спр. 3196, арк. 12].

Згідно з положенням, при кожному педагогічному кабінеті створювався актив громадських методистів із кращих учителів, досвід яких відомий вчителям регіону. Всю методичну роботу педагогічного кабінету на громадських засадах координувала методична рада, до складу якої входили керівники предметних комісій і методичних об'єднань, директори шкіл району. Педагогічні кабінети базувалися в опорних школах району. Наприклад, у Дніпропетровському дитячому будинку №4 у педагогічний кабінет було зібрано кращі методичні матеріали з усього міста: виставка педагогічної літератури, дидактичних матеріалів і наочних засобів навчання; досвід роботи учнівської бригади на колгоспних ланах улітку; досвід вчителя географії із застосування саморобних наочних засобів навчання; досвід виховної роботи вихователя; досвід передової школи щодо недопущення другорічництва [1, спр. 29, арк. 9].

Із методичними доробками міг познайомитися кожен педагогічний працівник шкіл міста. За підсумками вивчення методичної допомоги вчителям кабінетом випускався бюлетень, у якому висвітлювалася робота кращих учителів району. Із метою пропаганди передового досвіду кабінетом проводилися методичні естафети. З ініціативи працівників кабінету для кожної школи визначалися актуальні теми з методики викладання основ наук і виховання. Опрацьовані протягом року матеріали із цих тем видавалися у вигляді методичних бюлетенів, описів і надсилалися в кабінет для використання у роботі з учителями міста [4, спр. 3894, арк. 211–212].

У районних центрах Дніпропетровщини створюються методичні куцці. Серед архівних документів збереглася книга протоколів методичного куцця дошкільних дитячих будинків, головою якого була директор Нікопольського дитячого будинку С. С. Фоменко. Важливими в підвищенні методичної майстерності вчителів і вихователів, на наш погляд, були спільні обговорення доповідей з актуальних проблем навчання і виховання аномальних дітей: «Картинка як дидактичний посібник у розвитку мови», «Виправлення мови дітей», «Наступність і послідовність дошкільного дитячого будинку і шкільного», «Як правильно подати дітям прийоми навчання і малювання фарбами». З виступів вихователів видно, що вони наводили приклади з практичного досвіду роботи, їх турбували особливості методик роботи з дітьми, а також акцентувалася увага колег на специфічних питаннях: манера поведінки, мова, тон проведення заняття, одяг учителя [1, спр. 123, арк. 1–10].

У Запорізькій області на базі опорних шкіл створювалися методичні мікрорайони. Уся методична робота в області проводилася в 63 мікрорайонах. Відповідальність за організацію методичної роботи у них покладалася на керівників опорних шкіл та інспекторів районних ВНО [4, спр. 3891–3907]. За цих умов посилювалася роль опорних шкіл в областях як лабораторій передового педагогічного досвіду, методичних центрів роботи з учителями і керівниками шкіл у районах. «Характерним для роботи вчителів опорних шкіл було сумлінне і творче ставлення до підготовки і проведення уроку з урахуванням специфіки навчального матеріалу, рівня підготовки учнів; активізація пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання, вмиле поєднання навчання з вихованням», – відмічалось в доповідній записці колеги Міністерства освіти «Про роботу опорних шкіл Запорізької області» [4, спр. 4535, арк. 6–8].

Вагомий внесок у розбудову методичних служб в Україні зробили Республіканські учбово-методичні кабінети (РУМК). Спочатку, тобто з кінця 1963 р. почав функціонувати кабінет спеціальних шкіл, згодом були відкриті подібні методичні установи: естетичного виховання, технічних засобів навчання та навчально-наочних посібників, фізичного виховання, трудового навчання і професійної орієнтації, заочної педагогічної освіти, ігор та іграшок.

Згідно з положенням перед РУМК спеціальних шкіл ставилися такі завдання: організувати і надавати методичну допомогу працівникам шкіл для сліпих, слабозорих, глухих, туговухих, з розладами мови, для розумово відсталих дітей, а також логопедичним пунктам при загальноосвітніх школах; вивчати, узагальнювати і поширювати передовий педагогічний досвід цих шкіл та їхніх працівників; разом із відповідними відділами Науково-дослідних інститутів педагогіки і психології, дефектологічним факультетом Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького брати участь у науковому розробленні проблемних питань навчання і виховання дітей із психічними і фізичними вадами, опрацювати навчальні плани і програми для спеціальних шкіл, курсів і семінарів по підвищенню кваліфікації працівників спеціальних шкіл; організувати роботу по створенню та апробуванню підручників для спеціальних шкіл; разом з Міністерством охорони здоров'я УРСР проводити профілактичну роботу серед працівників спеціальних шкіл зі збереження у дітей залишків зору, слуху, вести пропаганду логопедичних знань; розглядати санітарно-гігієнічні вимоги до обладнання спеціальних шкіл меблями та спеціальною апаратурою; розробляти вказівки щодо поліпшення професійно-трудової підготовки учнів спеціальних шкіл та лікувально-оздоровчої роботи з ними, роботи медико-педагогічних комісій при обласних відділах народної освіти; тримати постійний зв'язок з методичними та практичними установами відповідного профілю з метою обміну передовим досвідом навчання і виховання дітей з психічними і фізичними вадами; здійснювати керівництво методичною і навчально-виховною роботою спеціальних шкіл через обласні інститути удосконалення вчителів [4, спр. 3677, арк. 76].

Співробітники кабінету виїжджали в школи-інтернати і на місцях за результатами роботи надавали цільову практичну допомогу всім категоріям працівників: директору школи – у вирішенні матеріаль-

но-побутових питань на рівні місцевої влади, лікарям – в організації і поліпшенні санітарно-гігієнічних умов існування закладу, завучу – в організації, плануванні та обліку методичної роботи, вчителю-предметнику – в методиці викладання навчального предмета, вихователю – в методиці виховної роботи з дітьми.

Із жовтня 1963 р. ця установа активно сприяла становленню і розвитку спеціальної освіти в Україні, зокрема, в наданні методичної допомоги директорам, учителям, вихователям; підвищенні кваліфікації дефектологічних кадрів. Усіма формами післядипломної освіти охоплювалися педагогічні працівники спеціальних шкіл. Важливим було створення фонду навчально-методичного забезпечення спеціальних шкіл-інтернатів. На допомогу педагогам готувалися і випускалися методичні листи, рекомендації, посібники.

Перебудова системи народної освіти у напрямі тісного зв'язку навчання та виховання учнів із життям, із продуктивною працею, вимагала, щоб педагогічні працівники були всебічно обізнані з основами промислового і сільськогосподарського виробництва, з технічним обладнанням заводів, фабрик, радгоспів і колгоспів, з автоматизацією і механізацією виробничих процесів, мали уявлення про суть технічного прогресу, досягнення сучасної техніки та розвиток різних галузей народного господарства. На виконання Закону про зв'язок навчання в школі з життям Міністерство освіти направило на допомогу керівникам ВНО, ІУВ, директорам шкіл методичний лист «Про підвищення кваліфікації учителів, керівників шкіл і працівників органів народної освіти», у якому вказувалися недоліки в проведенні методичної роботи, аналізувалися причини цих недоліків і надавалися рекомендації щодо їх подолання. Перед учителями ставилося завдання: протягом 3–4 років всебічно ознайомитися із виробничим оточенням школи, оволодіти вміннями керівництва суспільно корисною працею учнів і виховною роботою в учнівських колективах [4, спр. 3499, арк. 23–24].

Висновки. Таким чином, історія становлення методичних служб в Україні починається відразу після закінчення Великої Вітчизняної війни і пов'язана перш за все з наявністю суттєвих прогалин у практиці організації навчально-виховної роботи в школах. До цих прогалин відносилися такі: малоефективна діяльність директорів, ВНО, ІУВ в організації післядипломної освіти педагогічних працівників, недостатня мотивація вчителів до поліпшення власної методичної підготовки; формалізм і безсистемність у здійсненні різних методичних заходів; низький рівень методичної роботи в сільських малокомплектних школах; недостатня увага до вивчення та узагальнення передового досвіду вчителів, шкіл із організації методичної роботи тощо. Створені навчально-методичні підрозділи, установи в Україні в другій половині 1940-х – на початку 1960-х рр. значно поліпшували ефективність методичної роботи в школах і піднімали рівень післядипломної освіти педагогічних працівників.

Література

1. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 2886, оп. 2.
2. Крисюк С. В. Розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1944–1995 рр.): монографія / С. В. Крисюк. – Львів, 1997. – 206 с.
3. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.): монографія / В. К. Майборода. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
4. Центральний Державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166, оп. 15.